

KULCSÁR GÁBOR

A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők

Tanulmányomban – a migrációval és a mobilitással kapcsolatos fogalmi áttekintés után – szeretném bemutatni a (jórészt *feltételezhetően* munkavállalási célú) belső vándorlások statisztikai adatokon alapuló jelenlegi európai trendjeit és legfontosabb hazai jellemzőit. Kiemelt fontosságot tulajdonítok a migráció hazai jellemzői mögött rejlő lehetséges okok bemutatásának, a munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők feltárásának, annak ellenére, hogy a jelenség okainak vizsgálata – erre irányuló kutatások hiányában – csak becsülhető.

A tanulmányban felmerülő adatok forrása, amennyiben nincsen külön jelölve a KSH, míg a forrásmegjelölés nélküli ábrák, diagramok és térképek a szerző szerkesztései.

Bevezetés

Az Európai Unióban a növekvő munkanélküliség elleni küzdelemben egyre nagyobb jelentőségűekké válnak azok a jelenségek, amelyek, mint a munkavállalási célú vándorlás (migráció) elősegítése – akár már rövid távon is – lényegesen befolyásolhatják egy-egy kisebb térség vagy régió munkaerőpiacát.

A rendszerváltást követően a hazai munkaerőpiacon is jelentős átrendeződés ment végbe. A külgazdasági irányváltás és a piacgazdaságra való áttérés következményeként néhány év alatt hatalmas mértékben csökkent a foglalkoztatottság, ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliség, ami 1993-ra közel 13 százalékos szinten érte el a csúcspontját.

Az azóta eltelt közel 12 év alatt sokan újra munkához jutottak, de ezek a munkaalkalmak elsősorban az ország északnyugati és középső részén jöttek létre. A korábbi fejlett ipari körzetek jelentős része (elsősorban az ún. középhegységi-tengely északi részén) válságövezetté vált. A külföldi termelői tőkebefektetések elsősorban a kitűnő közlekedéscsúcsra kerülő térségeket preferálják, míg a közlekedési szempontból „árnyék helyzetben” lévő térségekben állandósul, sőt a nehéz helyzetben lévő társadalmi rétegek túlélési stratégiája következményeként még növekszik is a munkanélküliség. A szociális problémák térbeni kumulálódása, a súlyos munkanélküliséggel sújtott összefüggő térségek léte

a szociális problémák halmozódásán túl a hosszú távon káros munkaerő-piaci diszkrimináció alapját is jelentheti. Alapvető társadalmi érdek, hogy a tartósan magas munkanélküliséggel küzdő térségekben is növekedjen a foglalkoztatási ráta, ami azonban a fentebb említett okok miatt nem minden esetben valósulhat meg az érintettek lakóhelyén.

E munkahelyek és a munkavállalók közötti földrajzi távolság áthidalására elvileg a migráció egyes formái jelentenének megoldást, azonban ennek a társadalmi helyzettől függő jelenségnek az ösztönzése megkívánja a mozgatórugók alapos ismeretét. A térbeni migráció jelenségének vizsgálatát azonban nehezíti, hogy a vándorlások mögötti motivációkra vonatkozó következtetések levonása nagyon sok bizonytalansággal és feltételezéssel terhelt.

Tanulmányomban – a migrációval és a mobilitással kapcsolatos fogalmi áttekintés után – szeretném bemutatni a (jórészt *feltételezhetően* munkavállalási célú) belső vándorlások statisztikai adatokon alapuló jelenlegi európai trendjeit és legfontosabb hazai jellemzőit. Kiemelt fontosságot tulajdonítok a migráció hazai jellemzői mögött rejlő lehetséges okok bemutatásának, a munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők feltárásának, annak ellenére, hogy a jelenség okainak vizsgálata – erre irányuló kutatások hiányában – csak becsülhető.

A tanulmányban felmerülő adatok forrása, amennyiben nincsen külön jelölve a KSH, míg a forrásmegjelölés nélküli ábrák, diagramok és térképek a szerző szerkesztései.

1. A mobilitás fogalma és jellemzői

A mobilitás mozgékonytságot jelent. Két alapvető típusa a társadalmi és térbeli mobilitás. Térbeli mobilitáson az egyének és csoportok helyváltoztató mozgását értjük, azoknak céljától függetlenül. A *vándorlás* a térbeli mobilitás egyik formája, amely valamely földrajzi térségből egy másik földrajzi térség felé különböző céllal, ideiglenes vagy tartós módon kisebb vagy nagyobb távolságra irányuló helyváltoztatás. Alapvető jellemzője, hogy a vándorlás mindig az adminisztratív (közigazgatási) határ átlépésével jár.

Külső vándorláson az országhatárokat átlépő, *belső* vándorláson az országhatárokon belüli lakóhely-változtatást értjük. Megkülönböztetjük az önkéntes vagy kényszer-, az egyéni vagy csoportos, a legális vagy illegális, az állandó vagy ideiglenes vándorlást. A térbeli mobilitás önkéntes vagy kényszerű változata a fegyveres konfliktusok katonai és polgári menekültjeinek helyváltoztatása. A migránsok egy része engedély nélkül lépi át az országhatárt, ami legális vagy illegális migrációt jelent. Ez utóbbi a jellegéből fakadóan nehezen regisztrálható, de az illegális, nem nyilvántartott bevándorlók nem azonosak a menekültekkel és a menedékkérrőkkel, akikre külön jogi szabályozás vonatkozik.

A vándorlások jellegzetes típusa az ingázás, ami elsősorban a munkavállalási célú időleges távollétet jelenti a lakhelytől. Az ingázásokról kapott információk értelmezéséhez alapvető jelentőségű ismeret, hogy

minden közigazgatási határt átlépő munkavállalás a megtett távolságtól függetlenül ingázásnak minősül.

Különbséget kell tennünk a mobilitás és a migráció kifejezések között, amelyeket a szakirodalomban is gyakran szinonimaként alkalmaznak. Egyes szerzők szerint (pl. Tassinopoulos, A. – Werner, H. 1999) a migráció az a térbeli munkaerő-mozgás, amely egyidejűleg lakóhelyváltással és az ehhez kapcsolódó napi szabadidő másik országban vagy településen való eltöltésével is jár, így a migráció kifejezéshez állandó jelentéstartalom társul. Ezért a továbbiakban a munkavállalási szándékú vándorlások esetében is a *migráció* kifejezést használom.

A munkaerő vándorlásának két jellemző aspektusa a földrajzi migráció és a foglalkozási mobilitás. Amíg azonban a földrajzi migráció a személyek, régiók és országok közötti mozgásait jelöli, addig a *foglalkozási mobilitás* olyan általános kifejezés, ami a munkaalkalmak, a munkanélküliségi és foglalkoztatott állapot közötti, illetve a munkaerőpiacra be- és kilépés során jelentkező mozgásokra vonatkozik.

A *földrajzi migrációnak* két irányba lehet a mai társadalmi-politikai viszonyok között: külföldi és belföldi (oda- és el-)vándorlás. A külföld fogalma azonban az Európai Unióban az egységes piac kialakulásával és a – remélhetőleg a magyar munkavállalók számára is – szabad mozgás, valamint a munkavállalás lehetőségének létrejöttével lassan megváltozni látszik. A külföldi ki- és bevándorlás fogalma jórészt azonosulni látszik a közeljövőben az Európai Unió kívülről jövő migránsok (menekültek, menedékkérők stb.), illetve az EU-n kívüli letelepedés és munkavállalás jelenségével.

A *belföldi vándorlás* két alaptípusa az ideiglenes és állandó vándorlás, amelyek az átmeneti távollét állandósulása során már az egyén életében a lakhely és ezzel a lakókörnyezet átmeneti vagy tartós megváltozását is jelentik.

Magyarországon állandó jellegű a vándorlás, ha a vándorló állandó lakóhelyét végleges szándékkal elhagyja és egy másik településen lévő lakást jelent be állandó lakhelyként. Ideiglenes jellegű a vándorlás, ha a vándorló állandó lakását fenntartva (mert vissza szándékozik térni) az új lakását ideiglenes tartózkodási helynek jelenti be, vagy ha ideiglenes lakóhelyéről visszatér állandó lakóhelyére. E meghatározások alapján tehát nem számít vándorlásnak a munkavégzés, oktatás, vagy egyéb célú ingázás.

A munkavállalási célú vándorlások tanulmányozása során a figyelmet a *nagyobb távolságra irányuló és állandó lakhelyváltással járó mozgásformákra* (oda- és elvándorlás) szeretném irányítani. Ennek oka, hogy az ideiglenes vándorlás motivációi között vélhetően inkább átmeneti jelenségek, pl. gyógykezelés, tanulmányok vagy családi okok állnak, amelyek kevésbé hozhatók kapcsolatba a munkavállalás jelenségével.

2. A munkaerő migrációjának elméleti háttere

A migráció vizsgálata során az első meghatározó elméletet Ravenstein (1885, 1889) állította fel, aki a migrációt meghatározó taszító- és vonzóerő fogalmát bevezette. Értelmezése szerint az országon belüli és az országok közötti vándorlás között nincsen különbség és a két pont közötti migráció erőssége fordítottan arányos a két pont távolságával. Elmélete szerint rövid távon a vándorlók a közeli nagyobb kereskedelmi vagy ipari központokat részesítik előnyben, majd ezután a leggyorsabban fejlődő területeket, városokat. Az elvándorlók helyére a még fejletlenebb területekről érkeznek a bevándorlók. Ezzel Ravenstein hangsúlyozta a migráció gazdasági szempontú meghatározottságát, és azt a sejtést, hogy a migrációt elsősorban a foglalkoztatás jobb lehetőségei határozzák meg.

A nemzetközi migrációt a közlekedés, az ipar és a kereskedelem fejlődésével járó, szükséges jelenségnek tartotta, mint amelyben a kivándorlót az otthoni életkilátások taszították, míg az ígéretes jövő csábítása vonzza.

A neoklasszikus makrogazdasági fejlődésmodellek a munkaerő vándorlásával gondolták megoldani a regionális fejlettségbeli különbségek kiegyenlítődéjét. A munkaerő-kereslet és -kínálat változása szoros összefüggésben van a kínált bérekkel, amelyek a munkaerő térbeli mozgásait és ezzel a bérkülönbségek kiegyenlítődéjét idézik elő. A vándorlás szereplői egyének, akiknek döntései összeadódnak, és ez hozza létre a migrációs folyamatot. A térbeli munkahelyváltás elmélete szerint tehát a *vándorlás a munkahelykeresés menetének eredménye*, amennyiben a munkahelyváltásból származó legjobb bérajánlat más helyen jelentkezik.

E modellek azonban csak szigorú megszorítások mellett érvényesek, ezért Harris-Todero (1970) bevette a változók közé a munkanélküliséget is. Mikrogazdasági megközelítésből el kellett vetni a döntések tökéletes átláthatóságának feltételét, és el kellett fogadni, hogy a migráció bizonytalanságokat hordoz, és anyagi, kulturális vagy pszichés költségekkel jár. Ezzel a migrációs döntés beruházási döntéssé alakult, a megfelelő bizonytalanság mellett, amit Borjas (1989) az ún. immigrációs piac fogalmával írt le. Ebben az egyének időről időre megfontolás tárgyává teszik a vándorlásból fakadó előnyöket és hátrányokat, ezzel összehasonlítják a döntésből származó anyagi és nem-anyagi előnyöket. Amennyiben előreláthatóan az új lakóhelyen jelentkező nettó haszon csökkentve a vándorlás költségeivel valószínűleg meghaladja a helyben maradásból származó nettó hasznot, akkor a költözés mellett döntenek. A fentiekből adódóan az egyének és háztartások jellemzői és a munkaerőpiac térbeli lét-feltételei egyaránt befolyásolják a vándorlási döntéseket.

A társadalomtudományokban a hatvanas években lejátszódó ún. kvantitatív forradalom hatására ún. gravitációs modellek jöttek létre, amelyek arra a feltételezésre épültek, hogy a migráció valószínűsége egyenesen arányos a kibocsátó és befogadó népességgel, míg a távolsággal fordítottan arányos. Ezeket a modelleket az 1970-es években az ún. behaviorista irányzat befolyására már a döntésekkel kapcsolatos magatartási szempontokkal is kibővítették.

A nagy távolságú (országok és régiók közötti) migráció létrejöttét ál-

talában a társadalmi-gazdasági és a munkaerő-piaci egyenlőtlenségekkel magyarázzák, amelyek az egyének számára gazdasági motivációt jelentenek ahhoz, hogy más földrajzi helyen boldoguljanak, amit még az egyéni és politikai szabadságjogok is lehetővé tesznek. A vándorlás az ingázással együtt fontos kiegyenlítő szerepet játszik a munkaerő-kínálaton keresztül a munkaerő-kereslet térbeni megváltozása során. Az EU statisztikai nevezéktana szerinti, ún. NUTS-1 szintű makrorégiók közötti vándorlás során a belső migráció nagyságrendje eléri azt a nagyságrendet, amely már jelentős mértékben befolyásolja a munkaerő térbeli eloszlását. Amíg azonban a vándorlás nagyságrendje viszonylag magas, addig a régiók népességgyarapodása, a ki- és bevándorlás eredője viszonylag kicsinek tekinthető.

A lakhelyet változtatóknak csak kisebb részét befolyásolják közvetlenül a munkaerő-piaci lehetőségek, és ezért elsősorban a *nagyobb távolságra irányuló* (interregionális) *vándorlások létrejötté valószínűbb*, mint a kisebb távolságra történő költözések. Az illegális bevándorlást és a menedékkeresőket figyelmen kívül hagyva a jogi szabályozás által nyújtott megengedő lehetőségek szükségesek továbbá a migrációhoz. Mindezek mellett a munka- és lakhely-változtatás mögött alapvetően, de nem egyedüli okaként elsősorban a fizetéssel elérhető *jövedelmeket* szokták feltételezni. Emellett a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság is gyakori, de nem elválasztható az alapvető októl. Egyes szerzők (pl. Mare és Choy, 2001) tudni vélik, hogy a gazdasági ciklusok miként hatnak a vándorlásokra, ami azonban a vizsgálatok szerint viszonylag kicsi, ezért elhanyagolható.

A munkaképes korúak költözéseinek csak kisebb részét¹ motiválja a munkavállalás (Dixon, S. 2003). Az elvégzett brit vizsgálatok szerint a motivációk között leggyakrabban (együttesen a válaszok több mint felében) az új munkahely és a munkahelyhez közelebbi lakóhely választása szerepel. Az adatok azt jelzik, hogy a rövidebb távú vándorlások legnagyobb valószínűséggel a munkahely létrejöttéhez, megszűnéséhez, lakáshelyzet változásához, illetve a jobb lakókörnyezetbe költözéssel köthetők. Ezzel szemben a térségi, térségközi (regionális léptékű) vándorlások sokkal gyakrabban motiváltak a munkavállalással vagy a tanulással, illetve a lakáskörülményekkel összefüggésben. Korábbi kutatások (Boheim and Taylor 1999; Hughes and McCormick, 2000) igazolták, hogy a háztartási jövedelmek és lakhatási helyzet ugyancsak hozzájárulhat a vándorlások képzettségalapú különbségeihez.

Ugyancsak e felmérés bizonyította, hogy a munkavállalási célú vándorlás (12%-kal) *gyakoribb a férfiak, mint a nők körében, illetve legelterjedtebb a 16–24 éves korcsoportban* (42 százalékkal valószínűbb, mint a 30–39 évesek között) és a korrallal fokozatosan csökken, valamint a magasabb képzettségűek nagyobb valószínűséggel döntenek a munkavállalási célú (és egyéb okokból történő) vándorlás mellett.

¹ A Brit Háztartási Panel vizsgálatok eredményei alapján a megkérdezett válaszadók kb. 13 százaléka állította (családtagjaikra nem vonatkozik!), hogy a lakhelyváltogatását valamilyen munkahellyel összefüggő tényező motiválta, ami egybevág más megfigyelésekkel is, amelyek 10–15 százalékra teszik ennek értékét.

A vizsgálatok szerint a régiók közötti munkavállalás sokkal *nagyobb arányban jellemzi a magasan képzett személyeket*, mint az alacsonyabb végzettségűeket. Ennek megfelelően a munkavállalási célú vándorlás sokkal gyakoribb a diplomás, érettségizett és vezetői beosztásban lévők körében, mint a foglalkozási hierarchia alacsonyabb fokain állóknál. Erre a jelenségre egyfajta magyarázatot jelenthet az, hogy nagyon sok magas státusú vezetői beosztás magas fokú szakismeretet követel meg, amit csak néhány és (a térben) ritkán előforduló munkavállaló tud teljesíteni, ezért számukra a térbeni lakhelyváltogatás nyújt valódi lehetőség, a jobb munkahelyek megszerzésére. Ezeket a munkaköröket ezért országos lapokban hirdetik meg, hogy a jelentkezők széles körben (és nagyobb térségben) tudomást szerezzenek róla. További tényező lehet, hogy a magasabbban képzettek előtt másokhoz képest viszonylag hosszabb karrierút áll, és ennek során a földrajzi mobilitás is nagyobb valószínűséggel jön létre, valamint a nagyobb cégeken belül a helyileg különböző térségekben lévő kirendeltségek, fiókok vagy leányvállalatok közötti belső munkaerőpiac nyújtotta lehetőségek is jobbak.

A munkavállalási célú vándorlások meghatározó tényezőit kutató további brit empirikus vizsgálatok (Owen 1992, Flowerdew 1992, Gardner et al. 2001) megállapították, hogy a *korcsoport* előre jelzi a vándorlási szándékot, amennyiben a kor szoros kapcsolatban van az egyén szakmai életútjával. Ennek megfelelően a munkavállalási célú vándorlás sokkal valószínűbb a munkavállalás korai szakaszában, mert a munkahelyek közötti vándorlás a tapasztalatszerzés és a szakmai készségek fejlesztése a legjobb módja az egyéni életút (karrier)építésének, akár jobb beosztás, akár több tapasztalat útján. Ehhez képest a nem-munkaerő-piaci tényezők, mint a lakásbérlet ügyintézése, lakbérköltség, családszerkezet csak kiegészítő tényezőknek tekinthető a vándorlási döntések és csak némileg módosíthatják a munkaerő-piaci indíttatású döntéseket.

Evidenciának tekinthető, hogy *munkaerő-piaci státus* szerint nagyobb valószínűséggel hajlamosak a vándorlásra a munkanélküliek, mint a munkahellyel rendelkezők, de vándorlásuk nem kizárólag munkaerő-piaci tényezőktől függ, hanem az olcsóbb lakhatástól is. Ennek ellenére azonban a munkanélküliek újbóli elhelyezkedésük érdekében csak végső megoldásként választják a lakóhelyváltogatást (pl. Karr, W. et al. 1987).

Az egyetemisták eléggé nagy valószínűséggel vándorolnak többen munkavállalási célból, mint a jelenleg alkalmazásban állók. A munkaerő-piacról átmenetileg (betegség, gyereknevelés stb. miatt) kikerült személyek is nagy mértékben hajlandóak a munkavállalási célú költözésre, de esetükben még erősebb a kedvezőbb lakhatási célú, illetve a területre való költözés iránti készlettség. A házastársak vagy élettársi közösségben élők között a hasonló életpályán mozgók kisebb valószínűséggel változtatnak lakhelyet, mint az egyedülállóak. Ennek oka elsősorban az, hogy egy család mindkét tagja valószínűleg kevésbé tud egyszerre munkahelyet változtatni.

A térségközi vándorlás valószínűsége egyenesen arányos a *háztartási jövedelmek* szintjével, amennyiben jobban képesek fedezni a munkahely- és lakhelyváltogatással összefüggő, és rövid távon jelentkező költségeket. A magasabb képzettséghez társulva a *határozott időre szóló szerződéssel*

rendelkezők általában nagyobb valószínűséggel hajlamosabb a vándorlásra. A vándorlási hajlandóság egyenesen arányos a munkába járással töltött idővel is, ami utalhat az egyének utazási idő-csökkentési törekvéseire is. Ennek ellenére az átlagos munkába járási idő a felmérések szerint azonban a makroregionális (NUTS-1) vándorlás után sem csökken, ami a lakhely és a munkahely közötti napi munkába járás időtartamának korlátozottságára utal. Ez viszont alátámasztja a napi ingázásra vonatkozó munkaerő-piaci vonzáskörzetek létét, aminek földrajzi hatóköre a közlekedési lehetőségekből összeadódó időtartam és az egyén időbeosztásának összevetése alapján alakul ki.

Az ingázás és a vándorlás közötti kapcsolatot a közös motivációk, míg a különbségtételt az utazási idő teszik lehetővé. Amennyiben a napi, elsősorban munkavállalási célú oda- és vissza irányú utazás ideje átlép egy bizonyos – az egyén szempontjából – határt, akkor a döntési körébe lehetséges alternatívaként bekerül a lakhelyváltogatás. Döntése előtt azonban kiki gondosan mérlegeli a várható előnyöket és hátrányokat, még abban az esetben is, ha a vándorlásra leginkább hajlamos 16–29 éves korcsoport tagja, és egyedülálló, munkanélküli státusban. Amennyiben a fentebb említett fizikai korláton belüli időtartam alatt elérhető az adott szakmához tartozó munkahely-kínálat, abban az esetben megvalósul az ingázás, míg ennek hiányában újabb szempontokkal (pl. családi-rokoni kötelek, költözés költségei, ingatlanvásárlás lehetősége stb.) egészül ki a migrációra vonatkozó döntési helyzet.

A munkavállalási célú mobilitás sok esetben nemcsak egyéni döntés, hanem adott esetben a tágabb módon értelmezett családi döntés következménye. A döntést befolyásolják a döntéshozó adott pillanatban fennálló és erősen szubjektív módon értelmezett döntési körülményei, mint például a munkaerő-piaci státusa, családi körülményei, elérhető jövedelme stb. A körülmények ösztönös vagy tudatos mérlegelése során pénzben kifejezhető és nem-anyagi költség-haszon elemzés zajlik, aminek azonban nem minden esetben eredménye a migrációs döntés, mivel jelentős akadályozó tényezőket is számításba kell venni.

3. A földrajzi migráció vizsgálata

A migrációs célú kutatások alapját a hazai viszonyok között a KSH népességmozgásokkal (vándorlás) foglalkozó statisztikai jelentik. A belső vándorlás kutatását segítő migrációs adatbázisok általában csak az adott országra nézve relevánsak, míg az országok közötti vizsgálatokat megnehezítik, hogy az egyes fogalmak nem teljesen összehasonlíthatók, mivel a migráció fogalma mindig az adott ország jogrendszeréből fakad és az adott ország közigazgatási gyakorlatához igazodik. Általában kétféle vándorlási adattípust lehet megkülönböztetni az európai gyakorlatban:

- A leggyakoribb a népesség-nyilvántartó adatain alapuló adatbázis, amely sok esetben a közigazgatási határok átlépéséhez köthető. Ez a vándorlási szándék megnyilvánulásához, mint olyan cselekményhez köthető, amelyet az egyén többször is véghez vihet adott idő alatt. Ezzel a rend-

TANULMÁNYOK

szerben a megfigyelés ideje alatt létrejövő adatok egyenértékűek, így a ki- és beköltözés két vándorlási eseménynek minősül.

- Az átmeneti (tranzíciós) adatok az egyének lakhelyének összehasonlítását jelentik két időpontban, függetlenül attól, hogy közben hány-szor költözött el vagy oda. Ez általában a népszámlálásokhoz és censzusokhoz köthető, és amennyiben az el- és visszaköltözés is adott időszakban ment végbe, akkor nem jelentkezik, mint migrációs esemény.

A vándorlási adatok megítélését nehezíti, hogy megbecsülhetetlen azoknak a száma, akik nem jelentik be tartózkodási helyük megváltozását, ezért a statisztikai adatgyűjtésekben nem szerepelnek. Az európai uniós statisztikákban a kizárólag munkavállalás céljából realizálódó vándorlást is alulbecsülik, mert valójában a munkavállalók azon csoportjáról rendelkezünk adatokkal, amelyek az Európai Unió Statisztikai Hivatalának, az EUROSTAT-nak a munkaerő-felmérésébe belekerülnek. Kívül maradnak tehát a nem-legális munkavállalókon kívül is olyan munkavállalói csoportok, mint a közösségi szállásokon (munkásszállók) lakók, ingázók egy része, a Németországban szerződéses vállalkozói formában kiküldött dolgozók, akik a kiküldő ország állományában maradnak stb. A tények vizsgálatát befolyásolja, hogy a trendek kialakulása nemcsak természetes esemény, hanem bizonyos irányait (pl. bevándorlás) korlátozzák, míg más irányait (pl. visszaköltözés) ösztönzik.

A hazai vándorlások vizsgálatát és az adatok feldolgozhatóságát tovább nehezíti, hogy 2002-ig a vándorlási területi értékeket az állandó és ideiglenes vándorlás összegeként határozták meg, a területegységekre vonatkozó különálló, az állandó vándorlásra adatok csak 2002-től elérhetők (Ginter G. szóbeli közlése alapján). Felmérések hiányában nehéz a vándorlások közül kiszűrni a munkavállalási célú migrációs eseményeket.

Az állandó vándorlások mellett a migrációs hajlandóság mérését szolgálta a Magyar Háztartás Panel kutatás, amely 1991–98 között a munkaerőpiac, a jövedelem-egyenlőtlenségek és a szegénység változásait vizsgálta. Ennek keretében egy 2000-res mintavétel alapján kérdéseket intéztek háztartásokhoz a migrációs hajlandóságot illetően is, mindez azonban csak a külföldi munkavállalással kapcsolatban nyújtott információkat. A Háztartás Panel 1992 és 1997 között elkészült hat hulláma a TÁRKI és a BKE Szociológia Tanszék közös munkájának eredményeképpen jött létre. A Háztartás Monitor vizsgálat sorozat 1998-ban kezdődött, és ugyancsak longitudinális keresztmetszeti háztartás vizsgálat volt. A vizsgálat központjában a munkaerőpiac és a jövedelmek témái álltak, de emellett a fogyasztás, a vagyon, a megtakarítás, a gazdasági várakozások, attitűdök, a társas kapcsolatok, valamint a politikai pártválasztás és a vallási hovatartozás is vizsgálat tárgya volt. Azonban ez a vizsgálat sem foglalkozik az országon belüli migrációs hajlandósággal.

Összegezve az elméleteket és analógiát keresve a brit kutatásokkal, talán elfogadható a következő néhány állítás:

- Az elméletek egyetértenek abban, hogy a migrációt elsősorban a foglalkoztatás jobb lehetőségei határozzák meg.
- Ennek hatására az egyének időnként megfontolás tárgyává teszik a

vándorlásból fakadó előnyöket és hátrányokat, ami tudatos folyamatra utal.

- A munkaerő-piaci lehetőségek miatt elsősorban a nagyobb távolságra irányuló (interregionális) vándorlások létrejötte a valószínűbb, a kisebb távolságot befogó költözéseknél.

Az elméleteknek a hazai körülményekre való kiterjesztést azonban megnehezíti a tény, hogy a brit térség nagyságrenddel nagyobb kiterjedésű, mint Magyarország.

4. Földrajzi mobilitás az Európai Unióban

A személyek szabad mozgásának lehetősége a 19. század végéig Európa-szerte elfogadott volt, egészen addig, míg be nem vezették a bevándorlás szabályozását, az útlevelet és az egyes nemzetekre jellemző polgári, politikai és szabadságjogok rendjét. A migráció korai történetének mozgási szabadsága ellenére a vándorlók száma viszonylag alacsony maradt, elsősorban a vándorlás gazdasági előfeltételeinek (pl. munkahelyek) hiánya miatt. A későbbiekben megindult nagytömegű migráció elsősorban a földrajzi peremterületekről (perifériák) az Európa északnyugati részén található szén- és acélipari központok felé irányult (Anglia, Ruhrvidék, Lotharingia stb.). Az első világháborút követő időkben az útlevél, a bevándorlási kvótarendszer bevezetése és egyre több kormányzati szereplő részvétele miatt a migráció egyre differenciáltabb formát mutat.

A vándorlás iránya Nyugat-Európában az ötvenes, hatvanas években délről északra változott a gyors GDP-növekedés (1960–74 között ez 90 százalékkal nőtt) és az iparosodás (az ipari kibocsátás 103 százalékkal növekedett) hatására, ami munkaerőhiányt idézett elő néhány rosszul fizetett munkakörben, mint pl. az építő-, feldolgozóiparban és a vendéglátásban. A munkaerő pótlása jórészt a munkáltatók kezdeményezésével és a kormányok közvetítésével teljesedett ki. A folyamat során Nyugat-Németországban a lakosság 5–10 százaléka 1,6 millió fő, jórészt törökök, Belgium lakosságának 10 százaléka, 300 ezer fő olasz telepedett le.

Az 1960-as évek végétől a '80-as évekig tartó időszakot a családgyesítések jellemezték, amellyel már az önálló helyi közösségek létrejöttét segítették elő. Ezzel a nők munkavállalása is erősödött, ami a bevándorlók munkaerő-piaci szerepének erősödéséhez vezetett néhány gazdasági szektorban, mint a mezőgazdaság, építőipari ágazatok és az infrastruktúra működtetése terén. A képzett munkavállalók bevándorlását az egyes képzettségek, diplomák el nem ismerése, de a nyelvtudás hiánya is fékezte.

TANULMÁNYOK

A vándorlások jellegzetes irányai az Európai Unióban, a korai szakaszban

Forrás: Pinder D. (ed.) 1998: *The New Europe, Economic, Society and Environment*, New York, Wiley and Sons

A fejlett világ országainak gyors ütemű gazdasági fejlődése, a közlekedési hálózatok bővülése és a szolgáltatások színvonalának javulása, az információs technológiák elterjedése stb. mind hozzájárult ahhoz, hogy a földrajzi migrációnak is új korszaka kezdődött. Az 1970-es évektől lassan megváltozott a hagyományosnak tekinthető és délről északra irányuló vándorlási irány, az 1990-es években megjelent az ellenkező irányú mozgás, mint az új gazdasági kihívásokra adott válaszok térbeni következménye. Ennek jellegzetes formáját jelenti, hogy növekedett a képzett munkaerő áramlása az EU-n belül, illetve az EU és a világ más részei között, ami az ipar high-tech jellegét és a globális üzleti szolgáltatások előretörését is tükrözte. A magas képzettségű szakemberek és vezetők mellett a migránsok további csoportjait jelentik az alacsony képzettségű és illegális gazdasági menekültek, illetve a politikai okból menekültek és menedékkérők.

A földrajzi mobilitásnak a gazdasági fejlődésben betöltött szerepét az Európai Bizottság jelentése² is hangsúlyozza „*A személyek szabad mozgása az egyik olyan alapelv az Európai Unióban, amely a társadalmi és gazdasági*

² Például High Level Task Force on Skills and Mobility, Final Report, 14 December 2001, 6. o.

haladás elősegítésével éri el a magas szintű foglalkoztatást, és a kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődést. Ez elválaszthatatlan a belső határok nélküli térség kialakításától, a társadalmi-gazdasági kohézió erősítésétől és az aktív állampolgári attitűdtől.” Kiemeli a nagyobb mértékű, országon és Közösségen belüli – foglalkoztatási és földrajzi – munkaerő-mobilitás jelentőségét, mint olyan eszközt, amely segíti a fenti célok elérését. Ennek megfelelően döntéshozói körökben is elterjedt vélemény, hogy az USA tartós foglalkoztatottsági mutatóitól elmaradó jelzőszámoknak az a legfőbb oka, hogy alacsony a munkaerőpiac mobilitása.³

Számszerűen tekintve: az 1990-es években az EU-tagállamok lakóinak földrajzi mobilitása határozottan alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban élők esetében, mivel az EU átlagában évente a teljes népesség 1,9 százaléka vándorolt a NUTS-2 szintű régiók között, szemben az Egyesült Államok 3,9 százalékos értékével. Ugyanez a helyzet a leginkább vándorlásra hajlamos 20–29 éves korosztály esetében is, ahol az EU 3,1 százalékos értéke kevesebb, mint fele az USA 6,8 százalékos értékének. Az EU esetében a tagállami változatosság is jelentős, mert viszonylag alacsonyabb a vizsgált korosztály tekintetében a migrációs hajlandóság Belgium, Spanyolország, Olaszország és Finnország esetében, míg az átlagosnál magasabb Németország, Franciaország, Svédország és az Egyesült Királyság esetében.

Belföldi vándorlás aránya az EU (NUTS–2) régióiban és az Egyesült Államokban, korcsoportok szerint, 1995

18–64 és 18–24 évesek; F, NL & UK 15–24; adatok D, E, I, UK & US 1994, US1 ugyanabban a Népszámlálási körzetben vándorolt; US2 becsült EU NUTS–2 egyenértékű vándorlás.

Adatforrás: Eurostat, Migrációs Statisztikák; US Census Bureau, Geographical Mobility dept.

Forrás: Cross-border portability of pension: An important condition for an integrated market for pension provision, explanatory workshop, Centre for European Policy Studies, 2003 March, Bruxelles

³ EC Employment in Europe [2001], 50. o.

A társadalmi-kulturális háttér mellett az ország nagysága és a fejlődés földrajzi magterületéhez való közelsége is szerepet játszik az eltérésekben. Az Egyesült Államokkal való összevetésben kizárólag a svéd és Egyesült Királyságbeli 20–29 évesek mobilitási hajlandósága éri el az Egyesült Államokban tapasztalt intenzitást.

A vándorlásokon belül a munkavállalási célú migrációra nézve csak becslést lehet végezni. Az Európai Unióban leginkább mobilnak tekinthető Nagy-Britanniában (Dixon, S. 2003), a teljes lakosság kb. 10 százaléka változtat évente lakhelyet, míg más számítások szerint (Gregg, P., Machin, Stephen and Manning, A. 2001) is 1977–99 között a munkaképes korú népesség körében a változtatók aránya elérte a 10–13 százalékot. A legtöbb költözés kisebb távolságú, míg a nagyobb távolságú vándorlás aránya ennél jóval kisebb, becslések szerint a NUTS-2 régiók közötti vándorlók aránya mindössze a 1,5–2,5 százalékát tették ki a teljes népességnek.

A lakhelyváltásoknak kb. a fele a helyhatóság területén belül zajlott⁴, egyötöde (és a munkaképes korúak 2 százaléka) maradt a térségen belül, és ugyanennyien vándoroltak a régiók között. Ez utóbbiakat nagymértékben befolyásolja a London környékére kiterjedő, de viszonylag kisebb távolságú költözések magas aránya, ezért a 10 nagyobb régióra kiterjedő felosztás alkalmazásával a régióközi vándorlások aránya 1,5% körüli értékre esik vissza.

Az EU tagországai közötti tartós (lakhelyváltással járó) vándorlás keretében 2000-ben 225 ezer fő (az EU össznépességének mindössze 0,1 százaléka) változtatta meg a lakhelyét oly módon, hogy másik országba költözött. Az EU 15–64 éves állampolgárainak mindössze 1,4 százaléka változtatta meg lakhelyét oly módon, hogy másik régióba költözött.

Míg Franciaországban az EU tagországaiból érkezők aránya a bevándorlók alig 10 százalékát éri el, Luxemburgban meghatározó az Unió polgárainak a beáramlása, az összes külföldiek közel 80 százaléka. Az országok nagy részében az összes külföldiek 17–33 százaléka érkezik az unió egy másik országából, néhány országban – Spanyolország, Portugália, valamint Belgium esetében – valamivel több.

Az egyes tagországok állampolgárai korántsem azonos mértékben vesznek részt az EU országai közötti vándorlásban. Franciaország, Németország, Olaszország, az Egyesült Királyság s részben Hollandia lakossága tekinthető „vándorlónak”, míg Ausztria és a skandináv országok egyáltalán nem, Görögország, Portugália és részben Spanyolország polgárai pedig csak kevés másik tagországba vándorolnak.

Tekintetbe véve az Európai Unió tagországaiban és tagországai között zajló vándorlásokat a határmenti ingázás mellett jelenleg alapvetően három markánsan különböző mobilitási trend érvényesül az Európai Unióban:

1. A hagyományos délről-északra történő vándorlás a tagországok viszonylatában tovább folytatódik, bár kisebb intenzitással, amennyiben a portugálok Franciaországban és Luxemburgban, illetve a görögök Né-

4 A brit önkormányzati rendszer sajátosságai miatt a fenti adatok nem összevethetők a hazai önkormányzati rendszerrel (a szerző megjegyzése).

metországban, a spanyolok Franciaországban és az olaszok Németországban és Belgiumban meglévő és növekvő arányát tekintjük. Abszolút értelemben a legnagyobb nem őshonos (és EU-tagországból származó) kisebbségnek az olaszok (620 000 fő) tekinthetők, Németországban.

2. A földrajzi és kulturális közelség kiváltotta migráció jelentős, például a brit polgárok magas aránya Írországon vagy az osztrákok részaránya Németországban, illetve a skandináv országok egymás közötti lakosság-áramlásait tekintve.

3. A nyugdíjazás utáni vándorlás elsősorban a Nyugat- és Észak-európai személyeket jellemzi, akik a jobb éghajlati adottságok és megélhetési költségek miatt viszonylag idősen költöznek a déli tagállamokba. Erre jó példa a német nyugdíjasok 23,6 százalékos aránya a külföldi lakosság körében Spanyolországban, vagy a brit nyugdíjasok 25–30 százalékos aránya Portugáliában, Spanyolországban és Görögországban. Ennek további formái is ismertek, mint a hosszú ideig külföldön tartózkodó turisták, második otthon (pl. nyaralót) fenntartók, szezonális költözők és az állandó lakosok.

Az első két irányzat mellett az EU-n belüli migrációs trendek újdonságát a magas képzettségűek munkavállalási célú mobilitása jelenti. Az Egyesült Királyságban 1978 óta minden évben a migránsoknak kb. a 60 százaléka magas képzettségű szakember vagy vezető. Ennek oka egyrészt a vándorlások előtti akadályok megszűnése az Egységes Európai Okmány (1986) és a Maastrichti Szerződés (1993) óta, illetve az egyre erősödő idegennyelvi tanulási kedv és a felsőoktatási intézmények közötti csereprogramok.

Az európai intézmények a nyolcvanas évektől egyre nagyobb figyelmet fordítottak a nemzetközi csereprogramokra, mint olyan eszközökre, ami elősegíti a kulturálisan és gazdaságilag a Közösség fejlődését, illetve a más kultúrák megismerésén keresztül hozzájárul a jól képzett és mobil munkaerő későbbi, könnyebb mozgásához, Európán belül. Ennek jegyében 1987–2000 között hozzávetőlegesen 750 000 egyetemista vett részt az Erasmus és Socrates programokban. A folyamat eredményeképpen kialakuló, képezett és mobilis réteg azonban nemcsak kihasználja a szabad mozgás adta lehetőségeket, de a későbbiekben majd az állampolgári jogok uniformizálására is igényt tart.

5. A belső vándorlások hazai jellemzői az 1990-es évektől napjainkig

Magyarországon a belföldi állandó és ideiglenes vándorlások éves száma 400 ezer körüli, és nagyságát tekintve nem mutat jelentős ingadozásokat, azaz nem köthető szorosan társadalmi és gazdasági változásokhoz. Az állandó vándorlások ezen értékeknek valamivel több, mint a felét teszik ki. 2002-ben 232 ezer, 2003-ban kb. 242 ezer volt az állandó vándorlások száma.

A régiók közötti vándorlás adatai közül kiemelkednek a közép-magyarországi régió be- és elvándorlási adatai. 2003-ban ide irányult a régiók

TANULMÁNYOK

közötti összes vándorlás több mint egyharmada. Körülbelül 20 ezer ember vándorolt el az észak-magyarországi és észak-alföldi régióból, akiknek több mint fele a közép-magyarországi régiót vette célba. Valószínűsíthető tehát, hogy a fejletlenebb régiókból a fejlettebbek felé költözéseknek sok esetben munkaerő-piaci motivációja is volt. Legkevesebben a nyugat- és dél-dunántúli régiókból vándoroltak el, és ezek voltak a bevándorlás szempontjából legkevésbé vonzó régiók is. Érdekeség, hogy a fejletlenebb régiókból is van elvándorlás a kevésbé fejlett régiókba, aminek okai nem ismertek, de a különböző motivációk által mozgatott és a szomszédos megyék közötti vándorlás magyarázhatja.

Régiók közötti vándorlások száma 2003-ban

A régiók közötti vándorlások összevetésének módszertani nehézségei ellenére megállapítható, hogy a hazai lakosság mobilitása a régióközi vándorlásokat tekintve (2003-ban 145 054 fő) *hasonló képet mutat* a lakosságárányt (1,45%) tekintve, mint az Egyesült Királyság.

A nagyobb léptékű (megyék, régiók közötti) vándorlásokról megállapítható, hogy követik a gazdaság fejlődését, azaz megfigyelhető a keletnyugati irányú népességáramlás. Ennek nagysága azonban nem jelentős: a pozitív vándorlási egyenleggel rendelkező megyék népessége (Pest megye kivételével) a vándorlásból adódóan évente 3000–5000 fővel növekszik. Ennél jelentősebb a fejletlenebb megyék vándorlási vesztesége, ahonnan évente 6000–8000 ember vándorol a fejlettebb térségekbe: ezek körülbelül fele a Dunántúlra (elsősorban Győr-Moson-Sopron, Fejér és Komárom-Esztergom megyébe), fele a fővárosba és környékére költözik. Megjegyzendő azonban, hogy a megyék (és a kisebb területegységek: kistérségek, települések) vándorlási egyenlege és népességváltozása között nincs szoros összefüggés, mivel a népesség változását a természetes szaporodás, illetve fogyás általában sokkal jelentősebb mértékben befolyásolja.

A vándorlások nagy része a környező települések között és az egyes megyéken belül zajlik. A megyék túlnyomó részében a mobilitás kétharmada-háromnegyede a megyehatáron belüli költözést jelent. A legnyitottabb megyének Pest megye tűnik, de még itt is csak a migrációs esetek fele részében lépik át a megyehatárt, s ebben számottevő a Budapest felé mozgás.

A migrációs irányok megyei szintű vizsgálata nem alkalmas a megyén

belüli vándorlások (pl. agglomerálódás) kimutatására, ezért a kisebb területi egységek (kistérségek, települések) vándorlási viszonyainak további vizsgálata szükséges. Már *kistérségi szinten* feltűnő a Budapest környéki kistérségek befogadó jellege; az összes Pest megyei kistérség jelentős vándorlási többlettel rendelkezik. Kisebb mértékű, és összefüggő mozgásra utal a pozitív vándorlási egyenleg a Dunántúl északi részén is, valamint a Budapest–Balaton tengely mentén.

A fejletlenebb régiókban bevándorlás elsősorban a Közép-Magyarországgal szomszédos kistérségekben (pl. Észak-Magyarország nyugati része, a Dél-Alföld északnyugati térségei), a fejlettebb ipari területek környékén (Pl. Tiszavasvári és Tiszaújvárosi kistérség), valamint a nagyvárosok környékén (Debrecen, Szeged, Nyíregyháza, Pécs környéki kistérségek) figyelhető meg. Ez utóbbi a vidéki nagyvárosok környékén agglomerációs gyűrű kialakulását jelzi.

A térképen is jól kirajzolódik a kelet-magyarországi területek vándorlási vesztesége: egy-egy (főként nagyobb várost is magába foglaló) kistérség kivételével szinte valamennyiben elvándorlás tapasztalható, ami elsősorban a kedvezőtlen gazdasági helyzet következménye lehet. E főként rurális, elmaradott kistérségekre a kedvezőtlen gazdaság és foglalkoztatási helyzet jellemző, ami magyarázatot adhat a vándorlási veszteségre. Az északi és keleti határ menti kistérségek döntő többsége ilyen. Hasonló folyamat zajlik a Dél-Dunántúli régió külső (pl. Barcsi, Csurgói) és közlekedési szempontból belső periferikus (Tamási, Sásdi, Lengyeltóti stb.) kistérségeiben is.

A vándorlás kistérségi szintű vizsgálata megerősíti azt a feltételezést, miszerint a vidéki nagyvárosok környékén is megfigyelhető az agglomerálódás. Az agglomerációs hatások megfigyelhetőek a nagyvárosok környékén, a fővároson kívül elsősorban Győr, Szeged, Székesfehérvár, Debrecen, Miskolc és Pécs vonatkozásában. A szuburbanizáció jelensége rendkívül erősen megjelenik a főváros környékén, és szinte Pest megye egész területére kiterjed. Az agglomerációs öv kiterjedése a főútvonalak mentén a legjelentősebb, az M7 mentén szinte összeér Székesfehérvár elővárosi térségeivel is, egyre inkább településhalmazt alkotva. Ugyanakkor a fejletlenebb térségek felé induló autópályák mentén is megfigyelhető a kedvező vándorlási mérleg.

A vándorlási egyenleg *települési szintű* vizsgálata elvégezhető a vándorlások abszolút száma alapján is, ám mivel nem veszi figyelembe a települések népességének nagyságát, ezért nem mutatja a népesség vándorlásból adódó „cserélődésének” ütemét sem.

A térkép az 1990-es és 2001-es népszámlálások között lezajlott vándorlások számát mutatja a településeken. A hosszabb időtáv vizsgálata azért célszerű, mert így kiküszöbölhetőek az éves vándorlási egyenlegekben megjelenő esetleges ingadozások, tehát hosszabb távon igazolhatók a migrációs folyamatok.

A *településnagyság-csoportok* migrációs mutatóinak vizsgálata megerősítette, hogy az aprófalvakból és a nagyvárosokból elvándorlás tapasztalható, míg a kisváros-hálózat a vándorlás fő célpontja.

Az egyes települések a vizsgált hosszabb időszak alatt másik településnagyság-csoport kategóriába kerülhettek, ami megnehezíti a vizsgálat

végrehajtását és az objektív következtetések levonását. Ezért a településeket az 1990-es népességük alapján kategorizáltuk, és a további vizsgált időpontban (1996 és 2003) ehhez a kategóriához tartoznak. Mivel az egyes településnagyság-csoportokhoz tartozó népességek szórása nagy, célszerű a fajlagos (pl. 100 főre jutó változás) adatok vizsgálata.

A 200 főnél kisebb lélekszámú falvak össznépessége alig haladja meg a 30 ezer főt, és a települések nagy részének népessége csökken. A csökkenéshez jelentős mértékben járul hozzá a migrációs veszteség, melynek nagysága a településnagyság-csoport népességének egészére nézve évente mintegy 0,5%, és időben jelentősen ingadozik: míg 1991-ben a népesség vándorlásból adódó vesztesége jelentősen meghaladta az 1 százalékot, addig 2002-ben még minimális mértékű bevándorlás is megfigyelhető volt.

A jelentős mértékű vándorlási veszteség az aprófalvak döntő többségének kedvezőtlen infrastrukturális adottságaira vezethető vissza: a közműellátottság mértéke alacsony (vezetékes víz, közcsatorna, gázhálózat kiépítetlensége), az oktatási-nevelési, egészségügyi, kulturális intézmények hiánya, a szolgáltatások alacsony színvonala (sok helyütt nincs élelmiszerbolt, posta, stb.) valamint a nehézkes közlekedés rontja a települési életminőséget.

Az aprófalvak kedvezőtlen vándorlási mérlege kialakulásának másik fő oka a helyi munkalehetőségek hiánya. A kistelepülésekre általában is jellemző a helyi foglalkoztatás alacsony mértéke: a helyi üzleti szolgáltatások mennyisége a kis népességszámból adódóan alacsony, és a kiépítetlen műszaki infrastruktúra, a rossz elérhetőség is gátat szab a vállalkozások hatékony működésének. E településekre döntő többségében a mikro- és kisvállalkozások jellemzőek, amelyek közül is jelentős számú a kényszervállalkozás.

Az aprófalvas térségekben a háztáji mezőgazdaság a lakosság fő megélhetési forrása. Az ágazat alacsony termelékenységéből adódó jövedelem mértéke, a munkalehetőségek hiánya, valamint a fiatalabb korosztályok számára kevésbé vonzó, agrárgazdálkodáshoz köthető vidéki életforma miatt a képzettebb, fiatalabb korosztály a városok irányába vándorol.

Általánosságban megállapítható, hogy a 200–499 fős csoportba tartozó településeken a vándorlási egyenleg kis mértékben (kb. 0,2 százalékkal) kedvezőtlenebb, mint az 500–999 fős település-csoporté. E települések társadalmi-gazdasági jellemzői hasonlóak az aprófalvakéhoz, de az infrastrukturális ellátottság (elérhetőség, közművek, intézmények, szolgáltatások) a településméret növekedésével kedvezőbb képet mutatnak. A nagyobb népességű településeken már általában van iskola, postahivatal, élelmiszerbolt stb. A bővülő ellátó-hálózat egyrészt a városi zsúfoltságból szabadulni vágyók számára biztosít kedvezőbb feltételeket, ugyanakkor a foglalkoztatási helyzet e településeken még mindig nagyon kedvezőtlen, ezért a kiköltözőknek számolni kell az ingázással, illetve a munkanélküliség veszélyével.

Az 1000–20 ezer fős településnagyság-csoportok népessége évente jelenleg a vándorlásból adódóan mintegy 0,2–0,6 százalékkal bővül. E települések már biztosítják azon feltételeket, amelyek a nagyvárosokból

kiköltözők számára szükségesek (óvoda, alap- és középfokú oktatási intézmények, szolgáltatások, kedvező elérhetőség, megfelelő környezeti feltételek (tiszt a levegő, alacsony zajterhelés stb.), ugyanakkor – részben az agglomerációs övben megtelepedő vállalkozások révén – munkalehetőség is adódik. E 4 településnagyság-csoportba tartozó településen él a hazai népességnek közel a fele (kb. 46 százalék).

A 20–50 ezer fő népesség közötti középvárosok összességében vándorlási egyensúlyban vannak. Ugyanakkor a csoporton belül igen nagy szélsőségek tapasztalhatók. A kedvezőtlen fekvésű, magas munkanélküliséggel küzdő térségek e csoportba tartozó városai – pl. Kazincbarcika, Ózd, Salgótarján, Komló – 1990–2003 között jelentős vándorlási veszteséget (2000–5000 fő) könyvelhettek el, addig a fővárosi agglomerációs gyűrű néhány 20 ezer főnél népesebb városa a szuburbanizáció hatására jelentős, akár 3–5000 fős bevándorlási többlettel rendelkezik (pl. Budaörs, Dunakeszi, Gyál, Gödöllő, Szigetszentmiklós, stb.).

Az 50–100 ezer közötti lakosságú települések vándorlási egyenlege kedvezőtlenebb, mint a kisvárosoké, ugyanakkor a 100 ezer főnél népesebb településeknél jóval kedvezőbb képet mutat. E településeknél megfigyelhető egyrészt a kedvező infrastrukturális feltételekből és foglalkoztatási helyzetből adódó bevándorlás, ugyanakkor itt is tapasztalhatóak már a szuburbanizáció hatásai: néhány középvárosunk (pl. Zalaegerszeg, Szombathely, Eger) környékén számos kisebb településen létesültek új lakóövezetek.

A 100 ezer fő feletti nagyvárosok népessége 1990 óta jelentősen csökkent, ami a természetes fogyás mellett a kedvezőtlen vándorlási tendenciáknak is köszönhető. A nagyvárosok környékén felerősödött szuburbanizáció a környező településeken biztosított kedvező életkörülmények következménye. A vándorlás rendszerváltás utáni legnagyobb vesztese a főváros. A főváros vándorlási veszteségének legfőbb oka a szuburbanizációs folyamatokban keresendő, amelyet az agglomerációs települések jelentős népességnövekedése is bizonyít. A város zsúfoltsága, a magas lég- és zajszennyezettségből, valamint a beépítettségéből adódó kedvezőtlen környezeti állapot miatt sok család elhagyta a fővárost. Ezen elvándorlási folyamatot erősítette a fővárosi életminőség romlása (panel-lakótelepek, belvárosi épületek állagromlása, tömegközlekedés nem megfelelő fejlesztése, a megélhetés költségeinek – pl. rezsiköltségek – országos átlagot meghaladó növekedése stb.) is.

TANULMÁNYOK

Az egyes településnagyság-csoportok vándorlási mérlegének alakulása 1990 és 2003 között

A munkaerő migrációjának akadályozó tényezői

Annak ellenére, hogy a migrációs motivációk jelentős mértékben függenek a migráló társadalmi helyzetétől, az Európai Unión belüli mobilitás előtti legnagyobb akadállynak általában hagyományosan a *nyelvi és kulturális különbségeket*⁵ tartják, de emellett a családi állapot, a lakhatási körülményekkel kapcsolatos információk, lakhatási lehetőségek és a lakhatással járó tulajdonszerzési illetek és adók-járulékok szerepe sem elhanyagolható a vándorlási döntések meghozatala során. A költözéssel járó akadályok között jelentős szerepet játszanak továbbá a családtagok tanulásával kapcsolatos okok, mint pl. az oktatási rendszer rugalmatlansága (pl. folytatható-e a hatosztályos iskola az adott településen?) és színvonalának jelentős területi eltérései. A munkavállalási célú belföldi vándorlással kapcsolatos akadályozó (és mobilizáló) tényezők összefoglalóan a következők lehetnek együtt vagy külön-külön:

⁵ Viszt Erszébet kutatása szerint (Viszt E. 2004) például a kutatók nemzetközi mobilitását befolyásoló tényezők között meghatározó tényező a nem kellő színvonalú nyelvtudás.

Kulcsár: A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők

1. Magasabb fizetés és munkaköri juttatások, anyagi előnyök	1. Ingatlanpiaci lehetőségekre vonatkozó információhiány és a lakhelyváltással összefüggő költségek (költözés, adók, illetékek stb.)
2. Tanulási és tapasztalatszerzési lehetőségek	2. Megélhetési költségek növekedése
3. Munkahelyi előrejutási lehetőségek	3. Oktatási rendszer merevsége (4, 6, 8 osztályos iskola stb.)
4. A munkahely piaci jellemzői (jelleg, méret, piaci részesedés stb.)	4. Egyéni és családi jellemzők, mint életkor, családi állapot, gyermekek vagy családi gondok (pl. szülők ellátása stb.)
5. Nagyobb presztízs érhető el az adott ismeretségi körben	5. Nem megfelelő képzettség vagy szaktudás, adott esetben a munkanyelv és -kultúra nem kellő ismerete
6. Jobb lakókörnyezet és életminőség érhető el.	6. Az új lakóhelyen a munkába járás közlekedési jellemzői (idő, költség stb.)
7. Relatív depriváció ⁶ (elégedetlenség)	7. Helyhez és közösséghez való erős érzelmi kötődés és a beilleszkedés nehézségei
8. Meglévő kapcsolati háló vagy a befogadást megkönnyítő kisebbségi közösség (pl. brüsszeli magyarok)	8. Bizonytalan ideig tartó munkavégzés
9. A már vándorlók (kedvező) demonstrációs hatása	9. Éghajlati adottságok
	10. Külföldi esetben az adminisztráció nehézségei

A lakóhelyváltoztatással járó, munkavállalási célú mobilitás melletti döntés általában a *végző* döntések közé tartozik a szorult anyagi helyzetben lévő és kiszolgáltatott munkanélküliek számára. A lakóhely megváltoztatásával nemcsak egyszerűen a fizikai helyet változtatják meg, hanem ennek jelentős társadalmi következményei is vannak, ami a *hazai viszonyok között* a kisebb településeken vagy lakókörnyezetben sok esetben a kialakult kapcsolati háló és tőke feladásával is jár, holott ez az állami ellátórendszer mellett a szociális biztonság további támasza. A közeli rokonokkal és ismerősökkel való gyakori kapcsolattartás olyan információs csatornákat jelent a társadalom többi része felé, ami adott esetben – az anyagi javak hiánya ellenére is – szívességi alapon működve hozzájárul egyének és családok megélhetéséhez és boldogulásához.

Az *ingatlanpiaccal* összefüggő nehézségek vizsgálatát megnehezíti az ingatlanpiac rendkívül erős szegmentáltsága, ami nemhogy településenként, de lakókörnyezetenként is változik. Az ingatlanpiaci szempontból homogénnek tekinthető egység alapelemei (lakások vagy lakóházak) közel azonos jellemzőkkel bírnak. Kiterjedése néhány háztömbtől (pl. Csepeli Weiss Manfréd lakóövezet) és egy-kétszáz lakostól egészen a több

⁶ A relatív depriváció – (Stark és Bloom 1985) – szerint a döntéshozónak a számára mérvadó referenciacsoportban tapasztalható bérszínthez viszonyít elégedettségét/elégedetlenségét jelenti, ami bizonyos esetek ösztönzője lehet a migrációs döntéseknek.

tízezer fős lakótelepekig nyúlhat (pl. Káposztásmegyeri lakótelep). Az egyes, eltérő övezetben lévő lakóegységek összevetése viszonylag bonyolult, ezért általában az adott településen belüli és az általa nyújtott életminőséget tükrözi a kialakuló rangsor. A településeken lévő lakóegységek közötti különbségek erősen meghatározottak a nagyobb térségi, regionális gazdasági fejlettség által. Például a hasonló paraméterekkel jellemezhető miskolci panellakás értéke jócskán elmarad a budapesti csepeli panellakástól, mivel a térségi jövedelmi szint magasabb, ezért az ingatlanárak is magasabbak lesznek.

Könnyen belátható, hogy aki az alacsonyabb térségi jövedelmi szinttel jellemezhető lakóegységből való elköltözés mellett dönt, az (*ceteris paribus*) nagy valószínűséggel egy alacsonyabb életminőséget nyújtó lakóegységbe kénytelen költözni, illetve kénytelen megfizetni a mobilitás összes költségét. Mindezek alapján viszonylag kis réteg (és nem feltétlenül a tartós munkanélküliek) engedheti meg magának – a megtakarítások hiánya miatt – azt a hazai körülmények között luxusnak tekinthető munkavállalási célú költözést, ami esetleg megoldást jelenthet a napi megélhetést nehezítő gondokra. Ez a megoldás elsősorban a magasan képzett, főleg diplomás, ennél fogva 21–30 év közötti fiatalokra jellemző, akiknek a családi háttere képes biztosítani az újrakezdéshez szükséges anyagi javakat. A szülők gyakran már az egyetemi tanulmányok előtt elkezdnek gondoskodni a későbbi lakhatásról, ezért kisebb 35–45 m²-es lakások vásárlásával és bérlakásként való hasznosításával elősegítik a későbbi migrációt, ami a lakhely-változtatás bejelentésekor még csak esetleg tanulási célú és ideiglenes vándorlás.

Magyarországon a munkavállalási célú vándorlás bázisait képező korszerű termelő nagyvállalatok a munkaerő költségeit jelentős mértékben veszik figyelembe. A foglalkoztatásban jelentős szerepet betöltő nagyvállalatok termelése az export-orientációból következően elsősorban a külpiaci megrendelésektől függ, melyekre jelentős hatással vannak a konjunktúra- (vagy recessziós) ciklusok. Ebből következően a nagyvállalatok profit-maximalizáló stratégiája alapján nem előnyös a határozatlan idejű munkaszerződéssel való foglalkoztatás, amikor váratlan és nagy mértékű változások következnek be a megrendelés-állományban. Az erre adott válaszreakció jellegzetes szereplői a munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó cégek, akik a fejlett dunántúli térségekben nyújtják szolgáltatásaikat a versenyképes nagyvállalatoknak (IBM, Audi, Flextronics stb.) A gyors kereslet-változás esetén nem elképzelhetetlen pl. a Békéscsabáról Zalaegerszegre irányuló, heti rendszerességű ingázás. Azonban éppen ezért, az ilyen bizonytalan körülmények között nem valószínű a munkavállalási célú migráció, ameddig az alkalmazás csak határozott időre szól.

A hazai viszonyok között a munkaerő migrációjának elősegítése kettős érdeket szolgálhat. Egyrészt elősegíti a tartós munkanélküliség sújtotta térségekben élők és munkát vállalni szándékozók munkához jutását, másfelől jelentős mennyiségű (olcsóbb) munkaerőt biztosít a termelővállalatok versenyképességének javítása érdekében. A munkaerő térbeni migrációjának elősegítése során azonban – tekintettel a térségenként eltérő motivációkra és akadályokra – nem szabad elfeledkezni arról, hogy ezzel a válság- vagy elmaradott helyzetben lévő térségből a dolgozni

képes társadalmi réteg kerül kivonásra, ezzel gyengítve például a térség-fejlesztés humán erőforrás alapjait. További szempontként merül fel a migráció egyéni, családi és társadalmi költségeinek viselése, mivel olyan rétegről van szó, amely önerőből nem képes feltétlenül minden felmerülő költséget állni. Az ezzel szembenálló alternatíva a munkalehetőségek helyi megtelepedésének ösztönzése a térség-specifikus támogatási eszközrendszerrel, és a piacokra jutás infrastrukturális (közlekedési) feltételeinek javítása.

A jelenlegi európai és hazai trendek alapján várható, hogy a jövőben a településen belüli vagy települések közötti vándorlás, annak súlyos anyagi vonzatai miatt elsősorban a magasan képzett és biztos anyagi-, családi háttérrel rendelkező fiatalok számára jelent lehetőséget az egyre nagyobb lakosságú településekre való költözéssel, a társadalmi ranglétra egyre magasabb státuszú pozícióiba való eljutásra.

Érdekelhető az adatok alapján, hogy Magyarországon a lakóhelyhez és lakókörnyezethez való erős kötődés miatt a munkavállalási célú vándorlások leggyakoribb formája továbbra is a *napi vagy heti gyakoriságú, rövid távú és nagy távolságú ingázás* lesz. A munkahelyek nem minden esetben jönnek létre a munkanélküliségi helyzetben megkívánt ideális állapotban és helyen (pl. alacsonyan képzett személyek számára a Dél-Dunántúlon), ezért a nagyterségi szintű, súlyos mértékű és tartós munkanélküliségi helyzet megoldására valószínűleg nem jelent megoldást az ingázás elősegítése sem. Nem lehet megfelekedni arról sem, hogy az ország elég nagy részén továbbra is dominál a mezőgazdasági termelés, és egyes agrár nagyüzemek jelentős mennyiségű munkaerőt foglalkoztatnak. Ám ezek hirtelen megszűnése után nem lehet a feleslegessé vált munkaerőt más helyen, pl. az iparban foglalkoztatni.

A *napi gyakoriságú* ingázás elősegítése hasznos eszköz lehet a rövid időn belül *válságba jutott* feldolgozóipari termelőüzemek munkavállalói számára, akiknek életbevágóan fontos a mielőbbi elhelyezkedés. Nekik az eddigi településen belüli munkába járáshoz képest nagyobb utazási költségekkel és nagyobb utazási idővel kell számolniuk, valamint a családi élet időbeosztásának átalakításával is. A távolabbi munkaerőpiacokról nehezen eljutó információk mellett sok esetben a tömegközlekedési lehetőségek korábban megállapított és alacsony igényekhez igazított színvonala vagy hiánya akadályozhatja a gyors munkába állást, ami felhívja a figyelmet a tömegközlekedés gyorsabb és rugalmasabb változtatásának igényére.

A *heti gyakoriságú* ingázás elsősorban a nagyobb távolságból és a közlekedési rendszer fejlettségéből, illetve fejletlenségéből adódó idővesztésre adott válaszreakció, amely a napi utazási idő és az elérhető hasznok mérlegelésének függvénye. A közgazdasági elméletek szerint a munkával (és ideértve az utazással) töltött idő mellett egyre értékesebbé válik a szabadidő, ami az egyes embert a heti rendszeresség melletti döntésre sarkallhatja. Ennek azonban a szállásköltség az ára, amely csökkentheti az elérhető hasznot, ezért lényeges, hogy ennek ára összemérhetővé váljon az utazási költségekkel. Ezt oldották meg régen az ún. munkásszállások, amelyek döntő részét a nagyvállalatokkal együtt a kilencvenes években magánosították. A jelenlegi helyzetben, amennyiben a betelepü-

TANULMÁNYOK

lő nagyvállalatok továbbra is a fejlett észak- és nyugat-dunántúli térségeket és a főváros környékét preferálják telephelyi döntésekkel, akkor a nagytérségi közlekedési infrastruktúra fejlesztése mellett reális alternatívát kínálhat, ha az ún. PPP-konstrukcióban nyújtanak olcsón szálláslehetőségeket. Az így elérhető társadalmi haszon a munkaerőpiacra való gyors reintegrációval valószínűleg jóval nagyobb lehet, mint az ellátórendszer, az utaztatás, illetve a szálláshely-bővítés összes költsége.

Ebben a folyamatban a változtatás költségei mellett a legfontosabb további akadályozó tényező elsődlegesen a munkaerő- és ingatlanpiaci információk, valamint a beilleszkedést megkönnyítő mentori szolgáltatások hiánya.

Összefoglalás

Az Európai Unió létrejöttével megélénkült munkaerőpiac és a szabad mozgás lehetősége mellett elméletileg várható volt, hogy a nagy gazdasági, munkaerő-piaci átalakulások az Európai Unióban jelentős belső földrajzi migrációt is elindítanak, a tényleges tapasztalatok azonban mégsem mutatják a jelentős mértékű munkaerő migrációját.

A munkaerő hazai és külföldi migrációjának vizsgálata során felmerült motivációk, okok és tapasztalatok megerősítették, hogy az állandó lakhelyváltoztatással járó és elsődlegesen munkavállalási célú migrációra vonatkozó döntés – függetlenül az adott ország fejlettségétől – szinte minden esetben sok ismeretlen tényezőre, körülményre visszavezethető döntési folyamat. A foglalkoztatási szempontból a munkavállalási célú migrációt leginkább megoldásnak tekintő és rászoruló réteg (magas munkanélküliséggel küzdő térségben lakó, fiatal, szakmával rendelkező, pályakezdő vagy átmenetileg munkanélküli, egyedülálló személy) számára jelentős terhet jelentenek az állandó vagy ideiglenes migráció lakhatási költségei, melyeket sem az egyén, sem annak családja nem képes előteremteni.

Ezenkívül – figyelembe véve, hogy a hasonló helyzetben lévő és magasan képzettek saját vagy családi erőből is képesek a migrációra – Magyarországon e réteg esetében az állandó migráció lehetőségének megteremtése társadalmi szempontból a humán tőke kivonásával tovább súlyosbíthatja a válság vagy elmaradottság által érintett térségek helyzetét. A súlyos foglalkoztatási helyzetek megoldása érdekében inkább – az ideiglenes jellegű és szakmai tapasztalatszerzést támogató migráció mellett – a helyben zajló vagy a rövid távú ingázással járó munkavállalás elősegítése és előfeltételeinek megteremtése járhat kisebb társadalmi költségekkel.

Irodalomjegyzék

Ábrahám Árpád – Kertesi Gábor (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke változó szerepe. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.

- A magyar gazdaság európai felzárkózásának nemzetközi környezete és belső feltételei, Kopint-Datorg, 2002
- Boheim, Rene and Taylor, Mark (1999): Residential mobility, housing tenure and labour market in Brittain, institute for Economic and Social Research working paper, No. 16
- Borjas, G. J. (1989): Economic Theory and International Migration. International Migration Review. 23. évf. 3. sz. p. 457–485.
- Cross-border portability of pension: An important condition for an integrated market for pension provision, explanatory workshop, Centre for European Policy Studies, 2003 March, Bruxelles jegyzőkönyve
- Davis, Stephen J., John C. Haltiwanger and Scott Schuh (1996): Job Creation and Job Destruction, The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Dixon, Sylvia (2003): Migration within Britain for job reasons, Labour Market trends, April
- Fazekas Károly (1996): Types of micro regions' dispersion of unemployment and local development in Hungary. Eastern European Economics, 3. sz.
- Flowerdew, Robin (1992): Labour market operation and geographical mobility, In: Stillwell, J. Rees P. and Boden P. (eds) Migration processes and patterns, Vol. 1. London, Belhaven Press
- Gardner, Jonathan, Pierre, Gaelle and Oswald, Andrew (2001): Moving for job reason, working paper, Department of Economics, University of Warwick
- Gregg, Paul, Machin, Stephen and Manning, Alan (2001): Moving for job reasons, working paper, National Bureau for Economic research
- Harris, J. – Toderó, M. (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two Sector Analysis. American Economic Review. 60. évf. 1. szám. p. 126–142.
- Hárs Ágnes (2002): A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás, Kopint-Datorg műhelytanulmányok, február
- Hárs Ágnes (2004): A magyar munkaerő-migráció regionális sajátosságai, MTA KTI műhelytanulmányok
- Hughes, Gordon and McCormick, Barry (2000): Housing policy and labour market performance, Office of Deputy Prime Minister, Research report No. 138.
- Intra-EU migration: A socio-demographic overview, PIONEUR working paper No. 3 2003 July (Ettore Recchi, Damian Tambini, Emiliana Baldoni, David wiliams, Kristin Surak, Adrian Favell)
- Karr, W. u. a. (1987): Regionale Mobilität am Arbeitsmarkt. Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung 20., pp. 197–212.
- Kertesi Gábor (2000): Ingázás a falusi Magyarországon, Közgazdasági Szemle, XLVII. Évf. október pp. 775–798.
- Kertesi Gábor – Köllő János (1998): Regionális munkanélküliség és a bérek az átmenet éveiben. A bérszerkezet alakulása Magyarországon, II. rész, Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- Mare, David and Choy, Wai Kin (2001): Regional labour market adjustment and the movement of the people: a review, Treasury Working Paper, No. 08, elérhető: http://www.treasury.govt.nz/working_papers/2001/01-8.asp
- Owen, David (1992): Migration and Employment: In: Stillwell, J. Rees P. and Boden P. (eds) Migration processes and patterns, Vol. 2. London, Belhaven Press
- Ravenstein, A. G. (1885): The Laws of Migration. Journal of the Royal Statistical Society, London, p. 167–227. (az országon belüli migrációról)
- Ravenstein, A. G. (1889): The Laws of Migration. Journal of the Royal Statistical Society, London, p. 241–301. (a nemzetközi migrációról)
- Sík Endre (1999): 34 esetet feldolgozó interjúja In: Átmenetek, az MTA Politika Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoportja évkönyve.

TANULMÁNYOK

- Stark, Oded – Bloom, David E. (1985): The new Economics of Labour Migration. The Economic Journal. 97. évf. p. 194–204.
- Tassinopoulos, Alexandros, Werner, Heinz (1999): Menni, vagy nem menni – Munkaerő vándorlás az Európai Unióban, Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, Nürnberg,
- Viszt Erzsébet (2004): A kutatók nemzetközi mobilitása Magyar Tudomány, 8, 886. o.

Az *Eszmélet* 70. számának tartalomjegyzékéből

ANALÍZIS

Harsányi Iván: *A népfront – hetven év távolából*

TÖRTÉNELEM

Farkas Miklós: *Mikor kezdődött el a második világháború? 70 éve tört ki a katonai lázadás a Spanyol Köztársaság ellen*

Mezei Bálint: *Szovjet tiszték a spanyol polgárháborúban*

Konok Péter: *Barátom-e az ellenségem ellensége? A spanyol népfront 1937. májusi kudarca*

Zolcsák Attila: *Az anarchista föderalizmus és a spanyolországi regionalizmus*

ASSZOCIÁCIÓK

Ana Bazac: *A mai népfrontok*

OLVASÓJEL

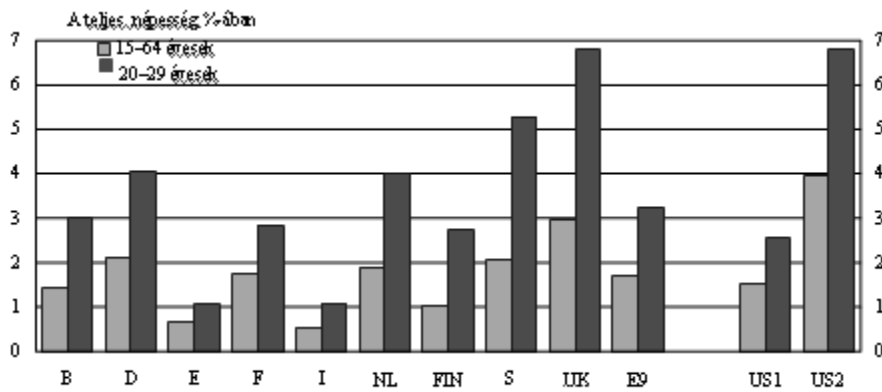
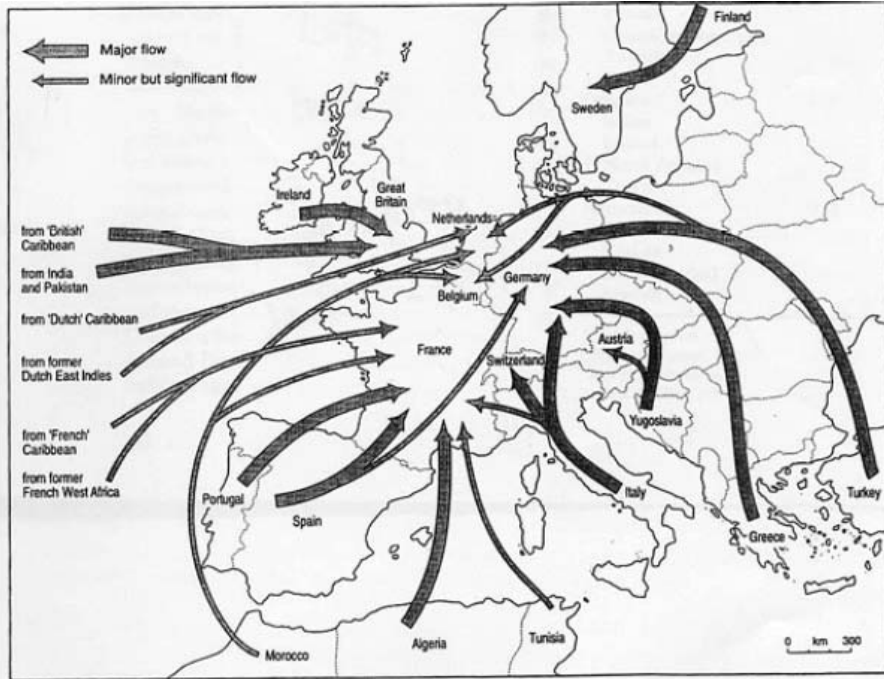
Bánki Éva: *Európa – vízzipókoknak (Aleš Debeljak: Európaiak európaiak nélkül)*

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

Joaquín Bustelo: *Kritikai megjegyzések a „demokratikus centralizmus” fogalmához*

Michael A. Lebowitz: *A tétélezés politikája, a politika tétélezése*

Krausz Tamás: *Lenin és a „szervezeti kérdés” – történeti rekonstrukció*

		H o v á ?							Összesen
		Dél-Alföld	Dél-Dunántúl	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Dunántúl	Közép-Magyarország	Nyugat-Dunántúl	
H o n a n ?	Dél-Alföld		1605	2203	972	1717	8337	1162	15 996
	Dél-Dunántúl	1556		551	510	2415	5615	1938	12 585
	Észak-Alföld	2830	693		3655	1588	11623	1223	21 612
	Észak-Magyarország	1161	598	3977		1471	11903	1144	20 254
	Közép-Dunántúl	1681	2283	1226	1283		9317	3998	19 788
	Közép-Magyarország	7086	4509	8466	9143	9609		3989	42 802
	Nyugat-Dunántúl	831	1680	740	753	3731	4292		12 027
	Összesen	15145	11368	17163	16316	20531	51087	13454	145 064

